

HAJDÚ MIHÁLY

A névvé válás folyamatáról

Minden bizonnyal sokak számára meglepő az általam választott cím, s nem elsősorban azért, mert magamat eleddig /s azt hiszem véglegesen/ a személynevek kutatása mellett köteleztem el -- vagy talán inkább köteleztettem erre valamikor. Úgy vélem, inkább abban kételkednek sokan, s teljesen jogosan, hogy a címben jelzett jelenségről lehet újat mondani, hiszen LŐRINCZE LAJOS a természetes helynévadásról, MEZŐ ANDRÁS a mesterséges helységnév- és utcanévadásról, BACHÁT LÁSZLÓ a ragadványnévadásról FEHÉRTÓI KATALIN pedig a családnevekről mindent elmondott, ami az egyes névtípusok életében a funkcionális szerep betöltése céljából végbement. Mindezekhez még vegyük hozzá, hogy már KÁLMÁN BÉLA, s nem utolsó sorban, hanem éppen a legmélyrehatóbban, az általános névtan vonatkozásában J. SOLTÉSZ KATALIN könyve alapos szintézise a névfunkció kialakulásának is. Mindezek ellenére ezt a témát választottam éppen az emlékülés okán: INCZEFI GÉZA munkásságára való visszapillantásának céljából, eredményeinek elismerése és továbbfejlesztése végett. Mondhatnánk azt is, hogy "pörűjrafölvételt" kezdeményezek, ugyanis arra vállalkozom, hogy az úgynevezett "laza szerkezetű helynevek" kérdését kissé körüljárva, névtörténeti szempontokkal kiegészítve újból fölvessem ezeknek a létjogosultságát, megkíséreljem elhelyezni őket a névvé válás folyamatában. Tulajdonképpen belevehettem volna előadásom címébe is ezt a vitatott terminus technicust, csupán azért választottam általánosabb címet, hogy kissé túlmehezzünk a "körülírásos" neveken, a megnevezés és helynév határeseteit minden szempontból, vagy legalábbis valamivel több oldalról szemügyre vehessük.

A helynév és a hely megnevezése közötti különbséggel te-
repmunkám során gyakran találkoztam. Gyerekkoromban magam is
tapasztaltam az alföldi tanyavilágban, hogy végtelenül pontos
helymegjelölést tudnak adni a parasztemberek valódi nevek és
azokhoz kapcsolódó névutók; égtájak, tereptárgyak stb. fölhasz-
nálásával. A helyek megnevezését, körülírásos megjelölését csak
akkor tekinti helynévnek a toponímia, ha az közösségi érvényű,
nem alkalomszerű, nem csupán egy ember által használt. Ennek
a problematikájával szembetalálkoztam eddig minden helynévgyűj-
tő, s hangoztatták az ítéletalkotás, helynévként való elfoga-
dás nehézségeit a szerkesztők, közlétevők s a magyar névtudo-
mány elméleti szakemberei is. Írt a kérdésről önálló cikket,
tanulmányt, említette gyűjteménye bevezetőjében, gyűjtési út-
mutatójában, vagy tartott róla előadást SZABÓ T. ATTILA,
BENKŐ LORÁND, KÁZMÉR MIKLÓS, ÖRDÖG FERENC, PAPP LÁSZLÓ, VÉGH
JÓZSEF, BALOGH LAJOS, KIRÁLY LAJOS, PESTI JÁNOS, BOGNÁR ANDRÁS,
MÉSZÁROS MÁRIA s rajtuk kívül még sokan mások, akiknek a nevét
hogy nem sorolom föl, az csak a hely, s nem a megbecsülés hiá-
nya. INCZEFI GÉZA is foglalkozott a kérdéskörrel, s nem csupán
jelenkori gyűjtésével kapcsolatban, hanem történeti adatainak
okán is: "Az élő nevek feljegyzésének a dolgát egyáltalában
nem a gyűjtő önkényére bízom, vagyis azt, hogy a szövegkörnye-
zetből mekkora részt jegyez föl földrajzi névnek, mert pontosan
megállapítottam, hogy azokat az alakulatokat kell feljegyezni
névként, amelyek szociális érvénnyel csak egy helyre lokalizál-
hatók, más szóval sok adatszolgáltató egy hely nevéként ismer.
A már kihalt, történeti nevekre nézve ilyen kritérium lehet,
ezért helyesebb, ha a gyűjtő a levéltári iratokból a szöveg-
környezettel együtt jegyzi fel a nevet, amint ezt Szabó T.
/és magam is/ tette, és a kutatók majd sok megfontolás alapján
határozzák meg a név hangtestének nagyságát." /MNY. LXIV, 207./

Figyelemre méltó ezen idézetnek az első része, a jelenkori
adatokra vonatkozó megállapítása is. INCZEFI itt azt írta, hogy
névnek tekinthető minden "alakulat", amely egy helyre l o k a -
l i z á l h a t ó, illetőleg szociális érvénnyel egy hely neve-
ként i s m e r n e k. Tehát nem arról van szó, hogy szociális

érvényű a név h a s z n á l a t a, hanem az a névnek az
 i s m e r e t e. Egy körülírásos helymeghatározást, laza szer-
 kezetű helynevet általában mindenki /aki tájékozott a környék
 terepviszonyaiban/ egy helyre lokalizál -- hiszen ez a megha-
 tározás célja. A szociális érvény jelentőségét eddig is vallot-
 ta mindenki, de nem tett különbséget a szociális n é v h a s z -
 n á l a t és a szociális n é v i s m e r e t között. Ez utób-
 bi nyilván tágabb kategória, s benne foglaltathatnak a laza
 szerkezetű nevek és a körülírásos helymeghatározások is. Talán
 csak a helybeli születésű nyelvész tud különbséget tenni a két
 fogalom között, mint ahogyan ezt tette MEZŐ ANDRÁS /MNY. LXIV,
 51--6/ a rétközi nevekkel kapcsolatban. Vállalkozhat-e azonban
 akármilyen nyelvészeti és névtani alapműveltséggel rendelkező
 kutató a nyelvterület bármely pontján erre? A magam nevében
 őszintén bevallom, hogy nem. Kétségtelenül vannak olyanok, akik
 nálam képzetebbek, bátrabbak, magabiztosabbak, s nem értenek
 velem egyet: mernek döntení a terepen egy-egy alakulat "névsége"
 tekintetében /a műszót MEZŐ ANDRÁS-tól kölcsönöztem/. Természe-
 tesen segít a több adatközlő megkérdezése, de mint ellenőrző és
 közzétevő azt tapasztaltam, hogy két-három személynél többet
 aligha van idő megkérdezni. Ha ellentmondást tapasztalunk, köny-
 nyen elhagyjuk a laza szerkezetű nevet, körülírást. Talán még
 akkor is megtesszük ezt, ha c s a k ilyen nevet vagy neveket
 mondanak egy hely meghatározására adatközlőink. Pedig -- véle-
 ményem szerint -- ilyenkor a névélettannak egy nagyon érdekes
 jelenségét figyelhetjük meg: a név alakulásának, a névvé vá-
 lásnak a mozzanatát.

Itt térek ki INCZEFI GÉZA főntebb idézett szövegének máso-
 dik részére, a történeti adatokra vonatkozó megjegyzésekre.
 Amint SZABÓ T. ATTILA is tette, szövegkörnyezettel együtt adta
 a történeti adatokat INCZEFI is, s tettem magam is a Csepel-
 -sziget helyneveinek gyűjtésekor, közzétételekor. A kutatók meg-
 fontolásaira való hivatkozást azonban nem értem. Céлом a szöveg-
 környezet megadásával a társtudományok /történelem, néprajz,
 gazdaságtörténet stb./ szolgálata volt, nem pedig a névtest meg-
 állapításának, körülhatárolásának a felelősségétől való szabadu-
 lás.

Nyilván SZABÓ T. ATTILA és INCZEFI GÉZA, meg akik a neveket közléteszik, névtani szempontból tanulmányozzák; megfontolják, mit tartsanak névtestnek, mit szöveggörnyezetnek. Ezt magam a név kurziválásával mindig jelöltem, s mondanom sem kell, hogy erre nem magam jöttem rá, hanem éppen tőlük: SZABÓ T. ATTILÁ-tól, INCZEFI GÉZÁ-tól meg a többi történeti helynévkatatótól tanultam, hiszen ezt tették már előttem is sokan. Magam annyival léptem túl az addigi szokásokon, hogy éppen INCZEFI GÉZA hatására fölvettem az adatok közé nem éppen szabályos neveket is. Munkám bevezetésében ezt így indokoltam: "Elsősorban az írásbeli, de néha a szóbeli nevek közé is bekerült sok olyan névszerű helyjelölés /laza szerkezetű név, körülírássos forma/, amelynek a fölvétele vitatható. Elsősorban névélettani szempontok vezettek ezeknek a körülírássos alakoknak a fölvételekor, hiszen a valódi névvé válást előzték meg az ilyen típusú megjelölések, s mint azt sok példa is bizonyítja..., éppen ezekből a körülírássos formákból váltak később a valódi helynevek." /11/

Mielőtt a saját példáimra rátérnék, elnézést kérek, hogy talán banális, de véleményem szerint a legelső följegyzett körülírássos helynevet idézem: feheruuaru rea meneh hodu utu. Be kell ismernem, hogy ezt BÁRCZI GÉZA nem tartotta helynévnek. A Tihanyi Alapítólevélről készített nagy monográfiájában ezt írta: "... inkább köznyelvi megnevezésnek, körülírássnak tekintendő a hodu utu... és bizonyára az egész kifejezés: feheruuaru rea meneh hodu utu... ilyen talán a zilu kut is." /66/. Nem határozott az állítása, illetőleg a tagadása, de egyértelmű. Egyetérteni azonban nem tudok vele. BÁRCZI szavai alapján ugyan is azt kellene föltételeznünk, hogy volt egy másik neve is a Fehérvári hadiút-nak, egy "névszerűbb" neve, amelyben a "névség" határozottabb, nem körülírássos, ilyen nyakatekert. Megkérdezhetném, hogy akkor miért nem azt jegyezték föl, de nem teszem, mert nem érzem illendőnek előlött most a vitát. Véleményem azonban röviden összefoglalom, mely szerint a név éppen alakulásának állapotában volt, s följegyzése még kiforratlanságát mutatja.

Ezek után hadd mutassak be néhány példát a Csepel-szigetről a nevek változására, alakulására, laza szerkezetűből, körülírással formából egyszerűbbé válásukra!

205. 1778: Weeg von Tököle nach Csepel; 1863: a csepellyről tököllre vezető út; 1930: Tököli-út.

342. 1882: Nagynyírfa erdő helyetti dűlő; XX. sz. eleje: Nagy nyírfa helyetti szántó; 1930: Erdő helyetti szántó. /Még nem zárult le nyilván a névalakulási folyamat, amikor beépült Csepel belterületén ez a terület, s a név teljesen kihalt./

507. 1854: Grosbirkenwald acker /acker 87 [hold]; 1865: nagy Nyírfa-féle dűllő; XX. sz. eleje: Szántó nagynyírfa erdő d. 1967: Nyírfadűlő.

1171. 1864: Kis duna - és tököli határnál levő jó legelő; N: Kizsdunai-legelő.

1328. 1856: Bata felul való Rév; 1864: Battai rév; 1876: Batára átjáró rév; N: Rév. /Mivel ma már csak ez az egy működik a régebbi három helyett./

1468. 1807: Herrschaftliche Wald; 1835: Uraság nagy erdeje; 1877: Tököli uradalmi erdő; 1881: Tököli erdő; N: Tököli-erdő : Nagy-erdő.

A példákat lehetne még szaporítani, s más, történeti és jelenkori adatokat tartalmazó kötetekből is gyűjthetnénk még hozzájuk szép számmal. Általában megállapítható, hogy a laza szerkezetű vagy körülírással név egyszerűsödik az idők folyamán. Találtam azonban egy adatot az ellenkezőjére is.

2137. 1734/1888: Baki-ház; 1782: Baki-féle város háza; 1784/1888: Baki város háza; 1861: a város Baki féle háza.

Természetesen mindegyik névadatból kitetszik a bizonytalanság, a hivatalos használat, s az a törekvés, hogy megértsék az olvasók a följegyzéseket, tehát szociális érvényű legyen az adat. Ezt minden bizonnyal el is érték a följegyzők, nekem sem okozott gondot az azonosítás évszázadok múltán sem. Végül tehát helynevek, bármilyen különös alakulatoknak is látszanak ezek a körülírások.

Véleményem szerint a félreértés -- ha volt egyáltalában ilyen -- az volt INCZEFI GÉZA rendszerezésében és megfogalmazásában, hogy szinkroniát föltételezett ott, ahol folyamatot kellett volna keresnie. A rendszerteremtésnek azonban alapföltétele a statikus állapot, s ezt meg INCZEFI bírálói nem vették figyelembe.

Abban az esetben, ha egy helynek nincs még kialakult neve, vagy az adatközlő azt nem ismeri, igyekszik úgy körülírni, hogy mindenki megértse, vagy ismertsége közösségű érvényű legyen. Ez vonatkozik az írásbeli adatok följegyzőire éppen úgy, mint a szóbeli adatközlőkre. Ha tényleg nem volt még neve az objektumnak, akkor a név megszületésének pillanatát ragadtuk meg, vagy a név alakulását kísérelhetjük nyomon. Ez a névélettani kutatásoknak hallatlanul érdekes és fontos föladata. Ha viszont hiányos ismeretű az adatközlőnk, s ezt igyekszik találékonysággal pótolni, akkor ezt jelenkori gyűjtésben észrevehetjük /talán/, de történeti adatok esetében semmiképp, vagy csak több azonos korú adat előkerülése után. Ebben az esetben elhagyhatók a körülírásos formákat, de én nem tenném. Még talán a jelenkori gyűjtésekbe is több bizonytalan "névségű" adatot vennék föl, jelezve azok körülírásos jellegét, esetleges voltát. Hogy azután ezeket melyik tudományág /névtan, pszicholingvisztika, grammatika/ hogyan használja, miképpen rendszerezi, milyen következtetéseket von le, nem az adatgyűjtő dönti el. Az olyan rendszerező elme, mint amilyen INCZEFI GÉZA is volt, alapos tanulmányt szentelhet és szentelt is a bennük rejlő törvényszerűségek bemutatására. És munkája, munkássága nem volt hiábavaló. Bizonyítja ezt az egész konferencia, az, hogy megállapításai, útmutatásai nyomán dolgozatok sora készült és készül, hogy ösztönzést adott a teljesebb, sokoldalúbb gyűjtőtevékenységre, mellékesnek tartott adatok följegyzésére, tanulmányozására, s az, hogy állításairól most is vitatkozunk, rá emlékezve munkáját folytatjuk.